

DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2021.27.247027>

УДК 373.5.015.311.016:91

ЛЮБОВ ВІШНІКІНА

ORCID: 0000-0003-0976-5512

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ВІКТОР САМОЙЛЕНКО

ORCID: 0000-0002-0327-1477

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОЛЕКСАНДР ФЕДІЙ

ORCID: 0000-0002-4879-9523

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ОЛЬГА ЛИСИЦЯ

ORCID: 0000-0002-4473-3279

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

У статті висвітлено актуальність проблеми формування і розвитку емоційного інтелекту учителів та учнів, здійснено аналіз поняття «емоційний інтелект», схарактеризовано його генезу, визначено основні елементи. Автори аналізують умови розвитку емоційного інтелекту у підлітковому віці, обґрунтовують специфічні можливості застосування дидактичних інструментів з метою розвитку емоційного інтелекту учнів на уроках географії. У роботі представлено методичні прийоми формування емоційного інтелекту та схарактеризовано умови їхнього застосування у процесі навчання географії.

***Ключові слова:** емоційний інтелект, компетентності вчителів, навчання географії, методичні прийоми, психолого-педагогічний вплив*

Постановка проблеми. У світі існує безліч теорій та гіпотез щодо того, як саме досягти успіху у професійній діяльності та кар'єрному зростанні. Якщо обмежити коло таких рекомендацій професійною діяльністю в освітньому просторі, конкретизувати запит до однієї професії – вчителя закладу загальної середньої освіти, перед нами постане проблема модернізації підготовки як усіх майбутніх учителів, так і учителів географії.

Одним із напрямів такої модернізації є опанування вчителями комплексу ментальних здібностей, які сприяють аналізу власних і учнівських емоцій, впливу на мотивацію, саморегуляцію й виховання емпатії в учнів, усвідомлення зв'язку емоцій та пізнавальної діяльності. Саме цей комплекс ментальних здібностей у другій половині ХХ століття отримав назву «емоційний інтелект» (emotional quotient), а починаючи з 90-тих років зазнав широкого поширення. На відміну від інтелектуальних здібностей і загального інтелекту, що вимірюються коефіцієнтом інтелекту (intelligence quotient), емоційний інтелект не є вродженою рисою, а формується упродовж життя людини. Останнім часом концепція необхідності розвитку емоційного інтелекту (ЕІ) широко популяризується завдяки розвитку і розповсюдженню відповідних тренінгів, програм та рекомендацій, спрямованих переважно на підвищення ефективності професійної діяльності в економічній сфері. Втім, найактуальніші виклики щодо його розвитку існують в освітньому середовищі. Адже формування особистісних і соціальних (ключових) компетентностей учнів можливе лише за умови розвитку ЕІ у їхніх учителів, і, зокрема, вчителів географії. Такий розвиток полягає, по-перше, у тому щоб навчитись розуміти мотивацію і реальні потреби учнів, по друге, вміти направляти і організовувати учнів, стимулювати розвиток їхнього ЕІ.

Отже, сучасний учитель географії покликаний формувати і розвивати в учнів поруч із ключовими і предметними географічними компетентностями ЕІ, який є невід'ємною складовою особистості, адаптованої до соціалізації у сучасному суспільстві. Оволодіння предметними географічними компетентностями саме на тлі розвитку ЕІ має забезпечити здатність учнів застосовувати навчальні досягнення з географії задля вирішення їхніх життєво важливих задач і проблем.

Наразі географічна освіта потребує модернізації психолого-педагогічних підходів до організації взаємодії учителя й учня на уроках географії та у їхній позаурочній співпраці. Саме застосування принципів, прикладних аспектів та рекомендацій щодо формування й розвитку ЕІ у процесі навчання географії уможливило розв'язання нагальних проблем методики навчання географії. Зважаючи на зазначене вище, проблема формування і розвитку ЕІ учнів у процесі навчання географії є доволі актуальною й вимагає здійснення наукових розвідок теоретичного та методичного спрямування. Незважаючи на наявність великої кількості публікацій щодо ЕІ, питання його розвитку у навчанні географії та обґрунтування методики реалізації цього процесу вимагають подальшого досліджень і апробації їхніх результатів.

Мета статті – дослідити передумови розвитку емоційного інтелекту учнів та обґрунтувати методичні рекомендації щодо його формування у процесі навчання географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, варто нагадати, що у новому Професійному стандарті за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020) зазначаються професійні компетентності вчителя, які передбачають:

- «здатність розвивати в учнів критичне мислення: здатність формувати ціннісні ставлення» – *предметно-методична компетентність*;

- «здатність визначати і враховувати в освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів; здатність використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності: здатність формувати мотивацію учнів та організовувати їхню пізнавальну діяльність; здатність формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною» – *психологічна компетентність*;

«здатність усвідомлювати особисті відчуття, почуття та емоції, потреби, керувати власними емоційними станами; здатність конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу» – *емоційно-етична компетентність*;

«здатність до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісної) зорієнтованої взаємодії з учнями в освітньому процесі» – *компетентність педагогічного партнерства*;

«здатність забезпечувати самооцінювання та взаємооцінювання результатів навчання учнів» – *оцінювально-аналітична компетентність (Професійний стандарт..., 2020, с. 6-8)*.

Усі вказані здатності учнів є елементами їхнього ЕІ, який має розвивати вчитель географії під час усіх видів навчальних занять в урочний та позаурочний час. Тож доцільно проаналізувати поняття «емоційний інтелект» як структурний феномен сучасної освіти.

Видатні вчені завжди мали інтерес до вивчення ЕІ як до розуміння сукупності емоцій та ментальних здібностей особистості. Це було зумовлено тим, що він пов'язаний із емоційною сферою і є передумовою позитивного стану та, як наслідок, поліпшує міжособистісні відносини у соціумі. Таким чином ЕІ є одним із головних складових, що забезпечує самореалізацію особистості та досягнення максимального успіху в житті.

Розуміння емоційного інтелекту сягають часів Античності, коли проблема взаємозв'язку почуттів та розуму розглядалась видатними вченими філософами. Платон відносив «страждання та розумові задоволення до вищого і чистого, що ніяк не пов'язано із тим низьким, яке виходить із задоволення потреб організму». З часом емоційний інтелект став філософською проблемою, до його вирішення почали долучатися безліч науковців. Дослідження ЕІ можна знайти у роботах Чарльза Дарвіна, який зазначав, що емоції є важливими для виживання та адаптації (Рокитянська, 2018, с. 38).

У XVII ст. французький філософ Б. Паскаль обґрунтував концепцію «Логіка серця», яка ґрунтувалася на тому, що не можна абсолютизувати людський розум, оскільки, як він стверджував: «Ми пізнаємо істину не лише розумом, але й серцем» (Ярошовець, 2006, с. 366).

Е. Л. Носенко (2004) зазначає, що «американські вчені Г. Гарднер, Д. Гоулман, Р. Бар-Он, Д. Карузо, П. Селовей та інші ідентифікують емоційний інтелект як новий психологічний феномен загальної проблеми психології особистості, що виступає детермінантом професійного й особистісного саморозвитку, кар'єрного зростання» (Носенко, 2004, с. 95).

У свою чергу Л. М. Рокитянська (2019) стверджує, що саме ці дослідники «вперше у 1990 р. ввели в науковий обіг термін «емоційний інтелект», хоча сама ідея єдності і взаємозумовленості емоційних та когнітивних процесів людської психіки висловлювалася вітчизняними психологами Л. Виготським, О. Запорожцем, О. Леонтьєвим, С. Рубінштейном задовго до появи зазначеного терміна» (Рокитянська, 2019, с. 171).

Л. М. Лисенко та К. В. Костіна (2013) пишуть, що «Е. Л. Торндайк у 1920 році під час проведення свого дослідження ввів термін «соціальний інтелект» у статті «Intelligence and Its Uses», яка з'явився у журналі «Harper's Magazine». Його послідовник Роберт Дж. Стернберг довів, що якості міжособистісного спілкування посідають важливе місце у властивостях особистості інтелектуально розвиненої людини. Поняття «соціальний інтелект» було ним використано задля того, щоб мати змогу описати навички управління іншими людьми (Л. Лисенко, В. Костіна, 2013, с. 167).

Говард Гарднер (1983) у своїй праці «Структура розуму: теорія множинного інтелекту» доводив свою думку щодо множинності інтелектів, розглядаючи окремо міжособистісний та внутрішньо особистісний інтелект (Говард Гарднер, 2007).

Видатними американськими психологами П. Селовеєм та Дж. Мейером у 1993 році було сформовано модель здібностей, яка включає в себе розумові та емоційні риси кожної людини. Пізніше саме Дж. Маєр виділив п'ять періодів дослідження емоційного інтелекту у зарубіжній науці на перетині ХХ-ХХІ ст.

Втім, збільшення інтересу до даного феномена та його місця в житті людини зросло у 1995 р. внаслідок публікації популярного американського психолога і журналіста Д. Гоулмана «Emotional Intelligence», що стала бестселером. Його ідея полягала в тому, що «розумна людина та, яка вміє будувати взаємини з іншими, а також розуміє сама себе». Він стверджував, що «загальний інтелект, який вимірюється відомими тестами із визначенням коефіцієнта IQ, лише на 20% обумовлює успіх, тоді як 80% успіху залежить від зовсім інших факторів, що гарантують успішність».

Д. Гоулмана (2019) зазначає, що ЕІ це – «спроможність стримати емоційний імпульс, чи, наприклад, розгледіти сокровенні почуття іншої людини, чи згладити гострі кути у стосунках». На думку Д. Гоулмана до поняття ЕІ входять:

- самопізнання як спроможність ідентифікувати свої емоції, виявляти свою мотивацію, сильні й слабкі риси;
- саморегуляція як спроможність контролювати свої емоції;
- спроможність вибудовувати свої стосунки з людьми, підштовхувати їх у бажаному напрямку;
- емпатія як вміння розуміти емоції інших людей, спроможність співпереживати і враховувати почуття інших людей при прийнятті рішень;
- мотивація як здатність прагнути до досягнення мети (Гоулман, 2019, с. 28).

Аналізуючи різні наукові джерела, що висвітлюють проблеми дослідження ЕІ, можна стверджувати: при різних підходах до змісту та структури ЕІ, вчені висловлюють спільну думку, що професійний та особистий життєвий успіх людини залежить не тільки від її академічних знань та розумових здібностей, а від тих особливостей розуму, що визначають здатність до саморегуляції та самопізнання особистого емоційного стану. Саме тому розвиток ЕІ як учнів, так і вчителів є нагальною потребою сьогодення.

На думку В. І. Саюк (2007) у співвідношенні емоцій та діяльності народжується термін «емоційна компетентність», тобто «здатність здійснювати оптимальну координацію між цілеспрямованою поведінкою та емоціями». Загальною причиною та ознакою організаційного стресу є внутрішній конфлікт між вимогами школи, привабливостю роботи у ній, реальними та очікуваними результатами і можливостями вчителя, що не мають змоги проявитися у бажаному обсязі (Саюк, 2007, с. 106).

На думку М. М. Корман (2012) «особистість та професіоналізм вчителя треба розглядати спираючись на внутрішню цілісність, коли особистісні та професійні надбання пов'язані безпосередньо із системою загальнолюдських цінностей (Корман, 2012, с. 176).

Отже, у різних трактуваннях змісту емоційного інтелекту вчителя, загальним є його розуміння як динамічного утворення, які складають емоційний, поведінковий, когнітивний компоненти, що в свою чергу забезпечують комплекс особистісних якостей, які відповідають вимогам педагогічної професії та її гуманістичній сутності.

На нашу думку, говорити про готовність майбутнього вчителя географії до педагогічної діяльності можна лише у тому разі, якщо він має позитивне емоційне ставлення до обраної ним професії. Для успішної кар'єри майбутній вчитель географії повинен вміти будувати діалог на позитивній основі, займатися своєю самоосвітою (розвивати свою педагогічну й предметно-географічну компетентності), керувати своєю самосвідомістю (розвивати емоційний інтелект). Це можливо здійснювати під час проходження педагогічної практики, яка надає змогу використати всі набуті знання та навички в реальному освітньому середовищі.

Запорукою високого рівня професіоналізму вчителя є власний емоційний потенціал, який має використовуватися творчо. Адже емоційність учителя впливає на стосунки з учнями, мотивацію, креативність, самопочуття та інші внутрішні переживання. Якщо вчитель може вчасно виявити ту чи іншу емоцію, можна виправити будь-яку проблему ще на етапі її зародження.

Н. Жигайло та М. Стасюк (2016) пишуть, що «першими кроками у розвитку ЕІ у майбутніх вчителів є «піднесення рівня здатності до емоційної самореалізації, що базується на емоційній освіченості». Вони дійшли висновку, що «даний процес можна реалізувати груповою чи індивідуальною формами, що передбачені двома основними етапами, а саме рефлексією (осмислення емоційних переживань) та активізацією (вибором особистих регулятивних прийомів і стратегій)» (Жигайло, Стасюк, 2016, с. 94).

О. С. Верітова (2017) обґрунтувала процедуру розвитку ЕІ майбутнього вчителя як розумово та духовно сформованої особистості, яка відображається у наступних кроках:

- 1) покращення психологічного клімату та педагогічної взаємодії учасників у системі: «вчитель – учень – батьки – громадськість»;

- 2) підвищення сутності навчання та виховання, самореалізації, а також саморозвитку в правилах сформованих необхідних професійних компетенцій учителя;
- 3) зниження рівня ризику професійного вигорання;
- 4) усунення проблеми мотиваційної неготовності майбутнього викладача до професійної педагогічної діяльності;
- 5) соціальна підтримка, яка має вплив на результативність роботи (Верітова, 2017, с. 100).

Отже, ми дійшли висновку, що вчитель-географ повинен уміти застосовувати свої соціальні та професійні навички для вирішення стандартних та нестандартних педагогічних завдань. У наш час професійні компетентності вчителя повинні виходити за рамки стандартів знань, вмінь та навичок, адже вони повинні включати й здатність розвивати власний ЕІ та формувати й розвивати ЕІ учнів. Реалізувати це може лише той вчитель, який розуміє сутність ЕІ, важливість його розвитку для кожної людини і володіє методикою такого формування.

У вітчизняній освіті недостатньо приділяється уваги розвитку ЕІ учнів. Втім, у концепції «Нова українська школа» (2016) зазначається, що «вміння застосовувати емоційний інтелект» є наскрізним умінням, яке входить до складу усіх ключових компетентностей учнів, що мають формуватися сучасною вітчизняною школою (концепції «Нова українська школа» (Нова українська школа, 2016, с. 12-13)

М. М. Шпак (2017) характеризує підлітковий вік як такий, що вважається самим насиченим великою кількістю емоцій та водночас найбільш бурхливим періодом формування особистості, що характеризується змінами в емоційному розвитку та соціальному оточенню. Існує безліч синонімів до періоду підліткового віку, а саме «переломний», «важкий», «перехідний», «емоційно нестабільний» та багато інших, які можна зустріти у психолого-педагогічній літературі.

Одним із найважливіших новоутворень у підлітковому віці є «становлення самосвідомості», яка характеризується почуттям дорослості. Це пояснює бажання підлітка, щоб до нього ставилися як до сформованої особистості. Також, не можна забувати про «кризу 13 років», що є справжнім емоційним вибухом зухвальства і непокори й призводить до загострення негативних рис характеру і відхилень у поведінці. Відбувається інтенсивне формування самооцінки, розвиток особистісної рефлексії, а саме прагнення підлітка вивчати свій внутрішній світ та зрозуміти свою індивідуальність. Провідною діяльністю стає інтимно-особистісне спілкування, що характеризує бажання розуміти емоції інших, спілкуватися з однолітками за межами школи й навчання, охоплювати нові види діяльності, хобі, стосунки (Шпак, 2017, с. 81).

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, можна виокремити у такі характерні для підліткового віку емоційні властивості:

- «підвищена емоційна збудливість» причиною якої є статеве дозрівання та підвищена бурхливість емоцій;
- суперечливість у почуттях, що характеризується впертістю та бажанням відстоювати свою думку у будь-якій ситуації;
- вибіркове ставлення до дружби (на першому місці спільні інтереси та захоплення);
- негативні переживання у зв'язку із низькою самооцінкою та невдоволеністю собою внутрішньо та зовнішньо;
- почуття залежності від соціуму, який його оточує (хворобливе переживання через несхвалення друзів-однолітків).

Якщо говорити про емоційний інтелект підлітків, то відбувається збільшення кількості емоціогенних об'єктів, що мають в основному соціальні риси. Та у порівнянні із молодшим шкільним віком поліпшуються вербальні прояви внутрішніх емоційних станів підлітків.

Аналізу розвитку емоційного інтелекту підлітка приділила значну увагу Ю. В. Давидова (2011), яка виділила два основних аспекти його розвитку – внутрішній і зовнішній. До зовнішнього аспекту належить розуміння емоцій оточуючих людей, а до внутрішнього – емоційна саморегуляція на підґрунті розуміння власних емоцій підлітком. До того ж авторка доводить, що показник ЕІ у дівчат є вищим ніж у хлопців. Це зумовлено тим, що дівчата мають більш розвинутий фактор «розуміння емоцій» (емпатія, обізнаність, розуміння емоцій інших). Існують «статеві-рольові відмінності» ЕІ, що об'єднані із соціальними нормами та ролями (Давидова, 2011).

Л. М. Лисенко (2007) вважає за потрібне «враховувати вплив Інтернету та сучасної реклами, які нав'язують підсвідомості підлітків агресивні моделі поведінки. Результатом такого нав'язування доволі часто стає упереджене ставлення та цькування однокласників під час навчального процесу, яке отримало назву «булінг». Найчастіше булінгу піддаються сором'язливі діти, які мають зразкову поведінку, а також «замкнуті» в собі. Крім того, дуже часто у підлітків простежується комп'ютерна залежність, яка несе в собі нервову та емоційну напругу, жахливі соціальної адаптації. Наслідками такої залежності є притуплення як розумового так і емоційно-інтелектуального розвитку» (Лисенко, 2007, с. 17).

Відтак, наразі розвиток ЕІ потребує планового психолого-педагогічного впливу, який має забезпечити корегування адаптивної поведінки підлітків та їхньої взаємодії із соціумом.

Розвиток географічної освіти висуває все складніші дидактичні завдання у порівнянні з минулими роками. Як наслідок, сьогодні потребує переосмислення вже існуючих підходів до вивчення географії у закладах загальної середньої освіти. Наразі освітянська спільнота дійшла висновку, що лише компетентнісний, діяльнісний та індивідуальний підходи до організації навчально-виховного процесу можуть забезпечити всебічний розвиток учня. «Компетентнісна географічна освіта зорієнтована на отримання учнями географічного мислення та установок, сформованих на підґрунті здібностей та життєвого досвіду школярів, що необхідні для їхньої оптимальної діяльності у довкіллі й передбачення наслідків такої діяльності» (Вішнікіна, 2017, с. 37).

Одним із різновидів предметних географічних компетентностей є «емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому». Ця компетентність формується через погляди, переконання, правила поведінки, ціннісні орієнтації та ідеали учнів.

Поміж іншого, формування цієї компетентності вимагає від учителя вміння викликати в учнів позитивні емоції щодо усього живого на Землі. У свою чергу дитячі позитивні емоції сприяють підтриманню позитивного емоційного стану вчителя. Не менше значення у процесі формування емоційно-ціннісного ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому має оцінювання учнями власної поведінки у довкіллі та поведінки близьких їм людей. Ця компетентність тісно пов'язана із формуванням і розвитком їхнього ЕІ, що покладає на вчителя географії особливу відповідальність.

Емоційний інтелект учнів формується через систему непрямих впливів на них, які реалізуються через певні методичні прийоми, що застосовуються вчителем на уроках географії. На основі результатів нашого дослідження було розроблено систему методичних прийомів навчання, спрямованих на розвиток ЕІ у процесі навчання географії. Під методичним прийомом навчання географії ми розуміємо узгоджену взаємодію вчителя і учня на основі застосування певних засобів навчання географії і форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Особливість методичних прийомів формування емоційного інтелекту полягає у тому, що вони є набором емоційно-почуттєвих впливів на особистість учня у процесі організації його навчально-пізнавальної діяльності.

Тож, враховуючи названі вище підходи, ми розробили методичні прийоми формування емоційного інтелекту учнів на уроках географії, перелік яких наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Види методичних прийомів формування емоційного інтелекту учнів на уроках географії

Назва прийому розвитку ЕІ	Зміст прийому	Процедура реалізації	В якому макро / мікро компоненті уроку реалізується
«Невблаганне люстерко»	Прийом пов'язаний з розвитком здатності учнів до рефлексії, яка полягає в аналізі власної навчальної діяльності з метою покращення її ефективності	Після відповіді на запитання чи виконання завдання, учень ознайомлюється із правильною відповіддю і порівнює її із тією, яку він дав. Йому потрібно самому виявити помилки, неточності, прогалини і оцінити свою відповідь	<ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль і корегування предметно-географічних компетентностей учнів; • підбивання підсумків уроку
«Швидка допомога»	Полягає у розвитку емпатії, тобто співчутті і бажанні допомогти своєму однокласнику	Після того як учень відповів або виконав завдання біля дошки, його однокласники задають йому уточнюючі запитання, спрямовані на виправлення допущених ним помилок, наведення доречних прикладів, показу на карті географічних об'єктів, що буде сприяти покращенню якості його відповіді і підвищенню оцінки	<ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль і корегування навчальних досягнень учнів; • перевірка й корегування досвіду застосування учнями знань і вмінь на різних рівнях складності (рекомендовані форми контролю – усна індивідуальна, кооперовано-групова)
«Ти не наодинці»	Полягає в розвитку емпатії, тобто співчутті і	Інтерактивні форми навчання (учень знає, що поруч з ним знаходяться однокласники,	<ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль і корегування навчальних досягнень учнів;

	бажанні допомогти своєму однокласнику	які допоможуть, і, головне, вчитель, який підтримає, а не лише оцінює)	<ul style="list-style-type: none"> • вивчення нового матеріалу; • підбивання підсумків уроку
«Проскануй себе»	Полягає в розвитку самоаналізу учнів з метою майбутнього покращення ефективності їхньої навчально-пізнавальної діяльності (учню треба подумати чому він не міг впоратись із завданням та зрозуміти причини невдачі)	<p>За умови наявності результатів, які не влаштовують учня, він має їх проаналізувати за алгоритмом:</p> <p>а) був відсутній на уроці;</p> <p>б) був на уроці, але не запам'ятав, тому що був не уважний;</p> <p>в) попередньо не виконував завдання сам, а списував у однокласника;</p> <p>г) помилився, бо був невпевнений у собі і не міг вибрати правильну відповідь;</p> <p>д) інше</p>	<ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль і корегування навчальних досягнень учнів; • перевірка й оцінювання досвіду застосування учнями знань і вмінь на різних рівнях складності; • підбивання підсумків уроку; • на уроці тематичного контролю навчальних досягнень учнів
«Три погляди»	Полягає у формуванні здатності до самоаналізу та критичного мислення	Під час аналізу відповіді учня вчитель пропонує іншим дітям висловити свою думку та вказати на недоліки, якщо такі є (наприклад, у обговоренні беруть участь сам учень і два його однокласники)	<ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль і корегування навчальних досягнень учнів; • вивчення нового матеріалу
«Ми поважаємо твою думку»	Спрямований на творчий пошук нетрадиційних, креативних підходів до вирішення проблемних запитань	Приймаються до уваги відповіді віх учнів у процесі розв'язання проблемних запитань чи завдань	<ul style="list-style-type: none"> • вивчення нового матеріалу; • поточний контроль і корегування навчальних досягнень учнів;
«Подолання перешкод»	Спрямований на усвідомлення учнями сутності перешкод у пошуках правильної відповіді на запитання або виконання завдання та розвиток впевненості у собі	<p>1. Перша перешкода – відповідь учня неправильна або відсутня. Додається потрібна інформація – учень долає перешкоду.</p> <p>2. Друга перешкода – учень не може виконати завдання. Додається демонстрування алгоритму виконання навчальної дії – учень долає перешкоду</p>	<ul style="list-style-type: none"> • мотивування навчальної діяльності учнів; • вивчення нового матеріалу; • застосування нових знань у практичній діяльності; • виконання практичних робіт

<p>«Чому виграли» ми</p>	<p>Розуміння та оптимальне врахування позитивних і негативних емоцій з метою досягнення бажаного результату при роботі в команді</p>	<p>Використовується при застосуванні інтерактивних форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, пов'язаних з іграми-змаганнями, у фіналі яких здійснюється аналіз діяльності учасників</p>	<ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль і корегування предметно-географічних компетентностей учнів; • вивчення нового матеріалу; • підбивання підсумків уроку
---------------------------------	--	---	---

Варто зазначити, що під час застосування таких методичних прийомів зусилля вчителя мають бути спрямовані на створення сприятливого мікроклімату на уроці як необхідної умови розвитку ЕІ.

Список використаних джерел

- Верігова, О. С. (2017). Проблема розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи. В кн. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. (Вип. 56-57, с. 98-105). Запоріжжя.
- Вішнікіна, Л. П. (2017). *Компетентнісне навчання географії в основній школі*: монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ».
- Гоулман, Д. (2019). *Емоційний інтелект*. Харків: Віват.
- Говард Гарднер. (2007). *Структура розуму: теорія множинного інтелекта*. Москва. Взято з <https://baguzin.ru/wp/wp-content/uploads/>
- Давыдова, Ю. В. (2011). *Эмоциональный интеллект: суцностные признаки, структура и особенности проявления в подростковом возрасте*. (Автореф. дис. канд. наук). Москва. Взято з <https://www.dissercat.com/content/emotsionalnyi-intellekt-sushchnostnye-priznaki-struktura-i-osobennosti-proyavleniya-v-podros>
- Жигайло, Н., Стасюк, М. (2016). Роль емоційного інтелекту в процесі професійної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 4, 87-97.
- Концепція Нової української школи*. (2016). Взято з <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
- Корман, М. М. (2012). Розвиток емоційного інтелекту та емоційної компетентності як передумова запобігання професійного вигорання. *Вісник Національного університету оборони України*, 4, 175-178.
- Лисенко, Л. М. (2007). Особливості розвитку емоційної пам'яті у старшокласників. (Автореф. дис. канд. наук). Харків.
- Лисенко, Л. М., Костіна, К. В. (2013). Психологічні особливості емоційного інтелекту студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 46, 160-170. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46%282%29_20
- Носенко, Е. Л. (2004). Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість. *Психологія і суспільство*, 4, 95-109.
- Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти»*. (2020). Взято з <https://base.kristti.com.ua/?p=8311>
- Ракитянська, Л. М. (2019). Генезис та сутнісний зміст концепту «емоційний інтелект». *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 66, 170-172.
- Ракитянська, Л. (2018). Становлення та розвиток поняття “емоційний інтелект”: історико-філософський аналіз. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 3-4 (56-57), 36-42.
- Саюк, В. І. (2007). Діагностика професійної компетентності вчителів географії у системі післядипломної педагогічної освіти. *Культура народів Причорномор'я*, 115, 1, 104-108.
- Шпак, М. М. (2016). Особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*, 5 (2), 80-84.
- Ярошовець, В. (2006). *Історія філософії*: словник. Київ: Знання України.

References

- Goulman, D. (2019). *Emotsiyni intelekt [Emotional intelligence]*. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Davydova, Iu. V. (2011). *Emotsionalnyi intellekt: sushchnostnye priznaki, struktura i osobnosti proiavlennia v podrostkovom vozraste [Emotional intelligence: essential signs, structure and features of manifestation in adolescence]*. (Extended abstract of PhD diss.) Moskva. Retrieved from <https://www.dissercat.cm/content/emotsionalnyi-intellekt-sushchnostnye-priznaki-struktura-i-osobnosti-proiavlennia-v-podros> [in Russian].
- Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the New Ukrainian School]*. (2016). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
- Korman, M. M. (2012). Rozvytok emotsiinoho intelektu ta emotsiinoi kompetentnosti yak peredumova zapobihannia profesiinoho vyhorannia [Development of emotional intelligence and emotional competence as a prerequisite for preventing professional burnout]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Bulletin of the National University of Defense of Ukraine]*, 4, 175-178 [in Ukrainian].
- Lysenko, L. M. (2007). *Osoblyvosti rozvytku emotsiinoi pam'iaty u starshoklasnykiv [Features of the development of emotional memory of high school students]*. (Extended abstract of PhD diss.) Kharkiv [in Ukrainian].
- Lysenko, L. M., & Kostina, K. V. (2013). Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho intelektu studentiv [Psychological features of students' emotional intelligence]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia [Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after G. by S. Skovoroda. Psychology]*, 46, 160-170. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2013_46%282%29_20 [in Ukrainian].
- Nosenko, E. L. (2004). Emotsiyni intelekt yak sotsialno znachushcha intehralna vlastyvist [Emotional intelligence as a socially significant integral property]. *Psykhologhiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 4, 95-109 [in Ukrainian].
- Profesiyni standart za profesiieiu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard for the profession "Teacher of general secondary education"]*. (2020). Retrieved from <https://base.kristti.com.ua/?p=8311> [in Ukrainian].
- Rakytianska, L. M. (2019). Henezys ta sutnisnyi zmist kontseptu «emotsiyni intelekt» [Genesis and the essential meaning of the concept “emotional intelligence”]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy [Scientific journal of National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Pedagogical sciences: realities and prospects]*, 66, 170-172 [in Ukrainian].
- Rakytianska, L. (2018). Stanovlennia ta rozvytok poniattia “emotsiyni intelekt”: istoryko-filosofskyi analiz [Formation and development of the concept of "emotional intelligence": historical and philosophical analysis]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Continuing Professional Education: Theory and Practice]*, 3-4 (56-57), 36-42 [in Ukrainian].
- Saiuk, V. I. (2007). Diahnostyka profesiynoi kompetentnosti vchyteliv heohrafii u systemi pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity [Diagnosis of professional competence of geography teachers in the system of postgraduate pedagogical education]. *Kultura narodov Prychernomor'ia [Culture of the peoples of the Black Sea region]*, 115, 1, 104-108 [in Ukrainian].
- Shpak, M. M. (2016). Osoblyvosti rozvytku emotsiinoho intelektu v pidlitkovomu vitsi [Features of the development of emotional intelligence in adolescence]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Psykholohichni nauky [Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological sciences]*, 5 (2), 80-84 [in Ukrainian].
- Veritova, O. S. (2017). Problema rozvytku emotsiinoho intelektu maibutnikh pedahohiv vyshchoi shkoly [Problem of developing emotional intelligence of future high school teachers]. In *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools]*: zb. nauk. pr. (Is. 56-57, pp. 98-105). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Vishnikina, L. P. (2017). *Kompetentnisne navchannia heohrafii v osnovnii shkoli [Competence teaching of geography in primary school]*: monohrafiia. Poltava: TOV «ACMI» [in Ukrainian].
- Yaroshovets, V. (2006). *Istoriia filosofii [History of philosophy]*: slovnyk. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Zhyhailo, N., & Stasiuk, M. (2016). Rol emotsiinoho intelektu v protsesi profesiinoi osvity [Role of emotional intelligence in the process of vocational education]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity [Pedagogy and psychology of vocational education]*, 4, 87-97 [in Ukrainian].

VISHNIKINA L.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

SAMOYLENKO V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FEDIY O.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

LYSYTSYA O.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

DEVELOPMENT OF STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE GEOGRAPHY COMPETENCE LEARNING PROCESS

The article highlights the urgency of the problem of formation and development of emotional intelligence of teachers and students, which solution is related with present-day modernization of geographical education. The authors analyzed the concept of "emotional intelligence" and characterized the transformation of this concept. Based on the study of psychological and pedagogical literature, the authors identified the main elements of emotional intelligence – self-knowledge, self-regulation, empathy and motivation. They proved the need to develop emotional intelligence in geography teachers as a necessary condition under which teachers can form it in students.

The paper points out the peculiarities of the formation of subject geographical competence of students "emotional and value attitude to the environment and human activity in it", which is closely related to the formation and development of their emotional intelligence in the process of learning geography. The article analyzes the conditions for the development of emotional intelligence in adolescence, highlights the characteristic of this age emotional properties.

The authors substantiate the specific possibilities of developing the emotional intelligence of students in geography lessons through the use of teaching methods, which are a set of emotional and sensory influences on the student's personality in the process of organizing his educational and cognitive activities. Here the methodical methods of formation of emotional intelligence developed by authors are presented, their content and procedure of realization found out, conditions of their application in the course of training of geography are characterized.

Key words: *emotional intelligence, teacher competencies, teaching geography, methods, psychological and pedagogical influence*